

אמנות

כללי

1. בחינת הבגרות באמנות (שאלון מספר 065) היא בהיקף של 3 יחידות לימוד.

2. מבנה שאלון הבחינה ומפתח ההערכה

נושאי הלימוד המפורטים להלן רלוונטיים לשנת תשע"ד בלבד ומבוססים על מסמך ההלימה בין תכנית הלימודים ובין מסגרת שעות ההוראה בתחום דעת אמנות חזותית למועד קיץ תשע"ד. מומלץ גם להתעדכן באתר האינטרנט של המפמ"ר לאמנות,

השאלון כולל ארבעה פרקים, כמפורט להלן.

פרק ראשון – התבוננות ביצירות אמנות

הפרק הזה כולל שאלות בהתבוננות ביצירות אמנות (ציור, פיסול, אדריכלות, הדפס, צילום, מולטימדיה) תוך כדי שימוש בשפת האמנות ובמושגי יסוד (חלק א 1 בתכנית הלימודים באמנות, תשע"א). בפרק הזה ארבע שאלות. על הנבחן לענות על שתי שאלות מבין ארבע השאלות (12 נקודות לכל שאלה; סך הכול: 24 נקודות).

פרק שני – שתי נקודות מוצא

הפרק הזה כולל שאלות המתייחסות למאמרים ולשתי נקודות המוצא האלה (חלק א 2 בתכנית הלימודים באמנות, תשע"א):

א. יצירה-אמן-חברה

ב. מסורת וחדשנות

בפרק הזה ארבע שאלות. על הנבחן לענות על שתי שאלות מבין ארבע השאלות (14 נקודות לכל שאלה; סך הכול: 28 נקודות).

שימו לב!

תכנית הלימודים הרחבה באמנות כוללת נקודת מוצא נוספת – "דרכי התבוננות במציאות וייצוגה". נקודת מוצא זו לא תיכלל במבחן בשנה"ל תשע"ד, ולפיכך אין צורך ללמוד אותה.

פרק שלישי – אמנות בהקשרים שונים

הפרק הזה כולל שאלות המתייחסות למאמר, לתערוכה, לשילוב בין נקודות מוצא ולשילוב בין נקודת מוצא לתקופת העמקה (חלקים א + ב בתכנית הלימודים באמנות, תשע"א).
בפרק הזה ארבע שאלות. על הנבחן לענות על שתי שאלות מבין ארבע השאלות (16 נקודות לכל שאלה; סך הכול: 32 נקודות).

הערות

- א. המאמר שיש ללמוד לפרק זה הוא מאמרו של מישל פוקו, "נערות החצר", מתוך הספר המילים והדברים: ארכיאולוגיה של מדעי האדם, הוצאת רסלינג, 2011, עמ' 19–31.
- ב. בעניין ביקור בתערוכה: יש להקפיד על ביקור באתרים המאושרים בחוזר מפמ"ר תשע"ג.

פרק רביעי – העמקה בתקופה או בנושא (לימודי בחירה)

הנבחן יבחר תקופה אחת או נושא אחד מבין חמשת הנושאים והתקופות המוצעים ברשימה שלהלן:

- א. האמנות הקלאסית – יוון ורומא בעת העתיקה
- ב. אמנות ימי הביניים – הנצרות הקדומה, ביזנץ, רומנסק, גותיקה
- ג. אמנות הרנסנס
- ד. אמנות הבארוק
- ה. אמנות יהודית

בתקופה הנבחרת (או בנושא הנבחר) יודגשו המאפיינים העיקריים של התקופה בהקשרים של ייצוג המציאות והקשרים חברתיים, פוליטיים ותרבותיים של התקופה: יחסי אמן-חברה, מעמד האמן, תצוגת האמנות ומעמדה, זיקות והשפעות ביחס לתקופה המודרנית.

בפרק הזה שלוש שאלות על תקופת העמקה או על הנושא שבחר הנבחן. על הנבחן לענות על שאלה אחת, המתייחסת לתקופה או לנושא שלמד (16 נקודות לשאלה; סך הכול – 16 נקודות).

שימו לב!

תכנית הלימודים באמנות כוללת תקופת העמקה נוספת – אמנות האסלאם. תקופת העמקה זו לא תיכלל בבחינת הבגרות בשנה"ל תשע"ד, ולפיכך אין צורך ללמוד אותה.

3. הוראות מיוחדות

- א. אין להשתמש באותה יצירה כדוגמה לביסוס שתי תשובות שונות בבחינה.
- ב. הנבחן יוכל להיעזר בדוגמאות מתוך הבחינה אך ורק אם הוא לא בחר להשיב על השאלה שבה מופיעה הדוגמה.
- ג. כל תצלומי היצירות בשאלון הבחינה ילוו בכתוביות זיהוי.
- ד. על הנבחן לציין בתשובותיו את שם האמן ואת שם היצירה, ולתאר אותה באמצעות שפת האמנות.

4. משך הבחינה

שלוש שעות

5. ביבליוגרפיה

מאמר חובה

מישל פוקו, "נערות החצר", מתוך המילים והדברים: ארכיאולוגיה של מדעי האדם, רסלינג, 2011, עמ' 19–31.

ביבליוגרפיה מומלצת

א. ספרים

מישורי, א' (1999). תולדות האמנות, מבוא כללי, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
מישורי, א' (1988). אמנות הרנסנס באיטליה, יחידות 1–8, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
סבג, ר' (2010). גלריה של מאמרים באמנות יהודית ובאמנות האסלאם, ירושלים ותל-אביב: משרד החינוך ומעלות. (מיועד לנבחנים המעוניינים להעמיק בנושא אמנות יהודית לפרק הרביעי.)

ב. כתבי עת

המדרשה, כתב העת של בית הספר לאמנות, בית ברל: המכללה האקדמית.
סטודיו, מגזין לאמנות, תל-אביב: חבצלת.

ג. מצגות ואתרים באינטרנט

מצגות – מומלץ לעיין במצגות המופיעות באתר המפמ"ר לאמנות ועוסקות בנושאי הלימוד השונים, ולהיעזר במבחר אתרי אינטרנט הנוגעים לנושאים אלה.

נושאי הלימוד לבחינה באמנות

3 יחידות לימוד – שאלון מספר 065

חלק א' – הבנת האמנות בזיקה לאמנות מודרנית, לאמנות פוסט-מודרנית
ולאמנות עכשווית

1א. יחידת המבוא – להתבונן, לחוות, להבין ולפרש

נושאי הלימוד

1. מהי אמנות?

– האמנות כתקשורת חזותית

– האמנות כשפה: מוסכמות, תפקידים, חומרים וטכניקות

2. התבוננות ביצירות אמנות

– החוויה האסתטית

– כיצד מתארים יצירה?

3. פרשנות

– התבוננות ביצירות אמנות בהיבטים שונים (פסיכולוגיים, תרבותיים, חברתיים)

– המאפיין הנרטיבי שבאמנות (מיתולוגי, דתי, היסטורי)

אוצר המילים והמושגים (של יחידת המבוא ושל הנושאים המרכזיים בחלק א')

1. ייצוגי המדיה השונים

רישום, ציור, הדפס, פיסול (אמנות גוף, אמנות אדמה), אדריכלות, מיצב, מיצג, אמנות דיגיטלית,

אמנות ברשת, וידאו-ארט, מולטימדיה

2. אמצעים אמנותיים

– קו, צורה, צבע, מחבר (קומפוזיציה)

– איזון, סימטריה, אסימטריה, אחדות, פיזור, יחסי גודל (פרופורציה)

– דו-ממד, תלת-ממד והממד הרביעי (הזמן)

– חלל ומסה, חלל פנימי, חלל חיצוני

– אור וצל, אשליית נפח, אשליית עומק, פרספקטיבה, זווית ראייה, נקודת מבט, היטל

– פריים (מסגרת), עומק שדה, ניגודיות (קונטרסט), תאורה, מיקוד (פוקוס), טשטוש

– ONE SHOOT, עריכה, SOUND EFFECTS, צליל רקע (סאונד), זווית צילום, מסך יחיד, פיצול

מסכים

– COPY, CUT & PASTE, הכפלה וחזרה, דגם ודגמיות

– גודל (דו-ממד, תלת-ממד ומשך זמן), מצע, פורמט

– חומר, חומריות, מרקם (טקסטורה)

– תנועה ואשליית תנועה, הקפאת תנועה, מקצב

3. דרכי מבע באמנות

אידיאלי, הבעתי (אקספרסיבי), מופשט (אבסטרקטי), קישוטי (דקורטיבי), נאיבי, סיפורי (נרטיבי), סמלי (סימבולי), סכמתי, פיגורטיבי, פנטסטי, פרימיטיבי, מושגי (קונספטואלי), ריאליסטי, רומנטי

4. רשימת מונחים כללית

אוצר, אבסורד, אטריבוט, איקונוגרפיה, אמנות פעולה, אמנות גוף, אמנות אדמה, אמנות אתר (Site), אספנות, אסתטיקה, אקלקטי, ארכאי, גלריה, דימוי, הפנינג (אירוע), הרמוניה ודיסהרמוניה, זיוף, זרם אמנותי, ייצוג, יצירת מופת, כאוס, מודרניזם, מוזיאון, מונומנטלי, חיקוי (מימיזיס), מיתוס, מיצג, מיצב, מסמל, נשגב, סגנון, פוסט-מודרניזם, פטיש, פטרון, ציטוט, קלאסי, קיטש, קנון, רנסנס, רדי-מייד, שחזור, שעתוק, תיעוד

א.2. הנושאים המרכזיים של חלק א'

להלן שלושת הנושאים המרכזיים של חלק א' (הבנת האמנות בזיקה לאמנות מודרנית, לאמנות פוסט-מודרנית ולאמנות עכשווית):

1. דרכי התבוננות במציאות וייצוגה
2. יצירה-אמן-חברה
3. מסורת וחדשנות

שלושת הנושאים האלה הם שלוש נקודות מוצא לתכנית. הם נוגעים למרכיביה העיקריים של שפת האמנות ומגדירים את מקומה של יצירת האמנות:

- כמבטאת תהליך יצירתי המתקיים אצל האמן, תהליך שנע בין ניסיון לתיאור אשלייתי של המציאות ובין ייצוג המציאות. בתהליך זה מיטשטשים הגבולות בין המציאות הפנימית למציאות החיצונית.
- כמשקפת את המציאות החברתית והתרבותית שבמסגרתה נוצרה וכביטוי ליחסי הגומלין שבין האמן לקהלו.
- כמבטאת את פעילותו של האמן בתוך מערכת של מוסכמות ומסורות, תוך כדי פריצה מתמדת מתוכה לעבר אופני ביטוי חדשים. זהו תהליך שקיבל משנה-תוקף בתקופה המודרנית, כאשר האמנות נעשתה מודעת יותר להיותה פעילות אוטונומית הנובעת מעצם מהותה ככלי ביטוי טהור. האוטונומיה באה לידי ביטוי בפעולת היצירה – עצם העשייה הופכת להיבט החשוב ביותר וכן מושגת אוטונומיה של האמצעים הצורניים, שאינם מבטאים עוד משהו צורני חיצוני אלא את עצמם.

לאמנות דרכי התבוננות שונות במציאות, הנובעות הן מהשינויים בתודעה האנושית ביחס להגדרת המושג "מציאות" והן מדרכי ייצוגה של המציאות באמנות לתקופותיה ולתפיסותיה. השאיפה לתיאור אשלייתי של המציאות אגב חיקויה (מימיזיס) שלטה באמנות המערבית בימי יוון ורומא וכן עם התפתחות הרנסנס עד סוף המאה ה-19. האמונה בקיומה של "עין תמימה", אובייקטיבית ועל-אישית, שמסוגלת לקלוט את עולם המציאות כפי שהוא, אינה קיימת עוד. המדע, הפילוסופיה וכן האמנות מכירים בעובדה שכל קליטה של המציאות היא זמנית, סובייקטיבית, מעשה של בחירה סלקטיבית ומניפולציה. מכאן ששאיפה זו של האמנות נותרת ללא מענה, ובכך היא מאפשרת חיפוש מתמיד של דרכים חדשות להגדרת המציאות ולייצוגה.

המצאת הצילום ואחריו המצאה של אמצעי הדמיה טכנולוגיים אחרים (אולטרסאונד, הולוגרמות, הדמיה דיגיטלית ועוד) הביאו ליצירת חיקויים "מושלמים" של המציאות. אולם, דווקא אלו חשפו את מגבלות החיקוי ואת המלאכותיות שלו. מאידך גיסא, נוצר מצב של חוסר ביטחון של המתבונן בעצם קיומה של המציאות האמתית מחוץ לייצוגה כהדמיה טכנולוגית. הצילום שנתפס בראשיתו ככלי מתעד "אובייקטיבי" של המציאות, הפך לקטגור של האפשרות לייצוג "אובייקטיבי" בשל תלותו של הצילום במסגרת, בפקוס, בנקודת מבט ובמניפולציות נוספות המצביעות על בחירה. מצב חדש זה, שהתפתח בעקבות החידושים הטכנולוגיים, יצר יחסי אמן-מציאות שונים לחלוטין מאלה שהיו לפני סוף המאה ה-19.

הופעתו של הציור המופשט בראשית המאה ה-20 הייתה נקודת מפנה בהגדרת האמנות בזיקה למציאות. "הכורח הפנימי"¹, בלשונו של ואסילי קנדינסקי, היה לשיאו של התהליך לקראת השתחררותה של האמנות מהמציאות החיצונית והתרכזותה במציאות הפנימית של האמן ושל היצירה.

עם התפתחות הפסיכואנליזה, נתפסו מופעיה הגלויים של המציאות האנושית כקצה הקרחון של מציאויות נוספות ומצבי תודעה שונים, שניתן להגיע אליהם באמצעות פשר החלומות, עבודת הדמיון ועיבוד הפנטזיות המודחקות. כל אלה לא עמדו כניגודים למציאות, אלא כעולמות משלימים לה. המרחב, או הפער בין מציאות לבדיון, היה לשדה פעולה פורה ביותר לאמנים. עם זאת, השאיפה לתיאור אשלייתי של המציאות לא נעלמה במאה ה-20 (ראו למשל היפר-ריאליזם) והיא מתקיימת לצד דרכים נוספות, המדגישות את אופן הקליטה האישי והרגשי של האמן, שתלוי בהיותו של האמן סובייקט יחידי, חד-פעמי, בעל ביוגרפיה ייחודית. ההכרה הזו לא מביאה בהכרח לניסיון מטפורי-דימוי של תמונות מחיי האמן, הפרושות כדפי אלבום אישי, והיא יכולה גם לבוא לידי ביטוי בניסיונו של האמן לעבוד היישר מתוך זרם התודעה של התת-מודע האישי או של התת-מודע הקולקטיבי הנוצר ארכיטיפים קדומים.

כבר באמצע המאה ה-20 ניטשטשו הגבולות בין מציאות "פנימית" למציאות "חיצונית" ובין שתי אלה לייצוג האמנותי. בעולם הווירטואלי-דיגיטלי, הגבולות הנזילים בין מציאות לאמנות מכוננים מצב תודעתי חדש. שתי תופעות מנוגדות לכאורה מתקיימות זו לצד זו: האחת, זהויות בדויות המנהלות חיים בדויים בתוך הרשת ומחוצה לה, והאחרת, אמנים שמציגים את חייהם כאמנותם, בדומה

¹ קנדינסקי, ו' (1972). על הרוחני באמנות, ירושלים: מוסד ביאליק.

ל"תכניות ריאליטי" המוצגות במדיה. שתי תופעות אלה – הבדיון המוחלט והריאליה האולטימטיבית – מציגות מצב שבו אין גבול ברור בין האמנות למציאות. ראוי לציין שדווקא בשנים האחרונות יש עדנה ל"ציור הבוחר לראות ציור במקום לחשוב ציור", תוך הישענות על העין והראייה".² זאת, כתגובה לגבולות המטושטשים בין אמנות למציאות וכאופציה של ריאליזם שאחרי המצלמה ואחרי הדיגיטציה.

נושאי הלימוד

תיאור וייצוג המציאות באמנות החזותית

- השאיפה לחיקוי ולייצוג האשלייתי של המציאות
- בין אובייקטיבי לסובייקטיבי
- מהפכת הצילום ו"העין התמימה"
- בין ריאליזם להפשטה

תפיסת המציאות על-ידי האמן

- היבטים יצירתיים, רגשיים, שכלתניים וסגנוניים המשפיעים על האמן
- האמנות כאוטוביוגרפיה

טשטוש הגבולות בין מציאות לאמנות

- דמיון, חלום ופנטזיה
- המציאות – זהות ובדיון – זהות למציאות – "דומה", ריאליסטי
- האמנות בחזקת "תכנית ריאליטי" – החיים כאמנות

2. יצירה-אמן-חברה

"האמן, יצירתו ואופני הצגתה אינם מתקיימים במנותק מן המרחב החברתי [...] ה'אמירה' הפרשנית והאמנותית גם יחד היא תוצר של פרקטיקות חברתיות שמתקיימות באתרים תרבותיים ונתונה למאבקים פוליטיים, חברתיים וכלכליים."³

משחר האנושות עד מופעה העכשוויים, האמנות ממלאת תפקידים חברתיים מגוונים ומשתנים – מפולחן דתי עד פולחן סלבריטיס. יחסי אמנות-חברה הם רב-כיווניים: האמנות מתקיימת בהקשר חברתי, והיא משקפת ומשתתפת בעיצוב של המציאות החברתית, הפוליטית, הדתית, הכלכלית והתרבותית, שבמסגרתה פועל שדה האמנות. לשדה האמנות היגיון, מבנה ודינמיקה ייחודים לו, הנגזרים מיחסי הגומלין שבין מרכיביה – "שחקניה" – של האמנות: היוצרים, הפטרונים, האספנים, מבקרי האמנות, המוזיאונים, הגלריות והקהל.

האמנות מתקיימת אפוא מתוך הקשר חברתי. גם כשהיא פרי רוחו של אמן אינדיבידואלי היא תוצר חברתי המושפע מהמתרחש בזמן ובמקום מסוימים, המגיב למאורעות ומשתתף בעיצוב פני החברה.

² מאור, ח' (1992). "האופציה הריאליסטית", דבר המערכת, סטודיו 30 (פברואר), עמ' 5.

³ אזולאי, א' (1999). אימון לאמנות, ביקורת הכלכלה המוזיאולית, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד והמכון הישראלי לפואטיקה ע"ש פוסטר, עמ' 24.

בעבר היו מוסדות דת ונציגי השלטון הפטרוננים העיקריים של האמנות. יצירות אמנות שנוצרו לצורכי פולחנים דתיים שימשו ככלי הסברה של עקרונות דתיים וביטאו תפיסות עולם ואמונות. הן בעולם העתיק והן בזמנים המודרניים גילו שליטים עניין בהיבט התעמולתי של האמנות וגייסו אותה למטרותיהם. אמנות זו פיארה אתרים ציבוריים ופרטיים ולקחה חלק בהנצחת גיבורי האומה, בפולחן מנהיגים ובהאדרתם.

מהרנסנס ואילך, תפיסות הומניסטיות המדגישות את מרכזיותו של האדם ושל יצירתו בעולם תרמו לשינויים במעמד האמן בחברה ובתפיסתו העצמית כבעל תפקיד חברתי. אמנים רבים נקטו עמדות, החלו מורדים במוסכמות, ואחרים היו גם לגיבורי תרבות – אמנים שהיו למיתוס בעצמם. אמנים בוחרים בדרכי פעולה שונות כדי לקדם ביצירתם את רעיונותיהם: יש שיהללו ויש שיבקרו וימחו. יש אמנים שיבחרו לעסוק בעולמות תוכן בעלי אופי ביקורתי, אך יציגו אותם במסגרות מקובלות כגון גלריות או מוזיאונים. אחרים, כמו אמנים סביבתיים, אמני גרפיטי ואמנים העוסקים באמנות אורבנית בכלל, יתערבו במרחב הציבורי. ויש אמנים שינקטו אסטרטגיה של תקשורת המונים, כמו שימוש בכרזות, בקומיקס פוליטי ובפרסומות חתרניות. כמובן, יש כאלה שיתרחקו מכל דיון בהיבטים החברתיים של האמנות, וגם גישה זו תיתפס על-ידי החברה כעמדה. לאמנים רבים אגינדה (סדר יום) אישית, נושאים שמסעירים ומטרידים אותם, רעיונות ותפיסות עולם. כל אלה משתקפים בעולם הדימויים שהם מבטאים (שאלות של מקום, יחס לקיימות ולבעיות אקולוגיות, זהות תרבותית ומגדרית, זיכרון אישי וקולקטיבי).

אמנים רבים מגיבים למציאות החברתית בישראל מאז הקמתה, וגם קודם לכן – מראשית המאה ה-20. במציאות החברתית של מדינת ישראל – אשר מתאפיינת בשסעים חברתיים ולאומיים, במלחמות ובזיכרונות עבר כאובים – המרחב הציבורי-קולקטיבי חודר דרך קבע לזה הפרטי. האמנות בישראל נוגעת בדרכים שונות בעימותים שמלווים את המדינה עד היום: גלות, הגירה, בית ואבדון, כיבוש, משברים אידיאולוגיים, זרות וזהות, וכן שכול והנצחה.

בחינת יחסי אמן-חברה עוסקת בבדיקת מעמדה של יצירת האמנות בחברה, החל מבחינת מוסד הפטרונות – המזמין והמממן את עבודת האמן – וכלה בהתקבלותה בקרב הקהל הרחב ובקרב קובעי הטעם. פטרונות שלטונית במימון המדינה ופטרונות ציבורית של קהילות או של ארגונים עצמאיים הן תופעות מקובלות כיום. עולם האמנות אינו מוגבל עוד להשפעת שליט או פטרון יחיד כבעבר. רשתות כלכליות ותרבויות גלובליות ופטרונות התאגידים הגדירו מחדש את גבולות שדה האמנות הבין-לאומי, ויוצא מכך שסוגי פטרונות שונים מתקיימים זה לצד זה.

לפטרונים השפעה על מרחבי התצוגה של האמנות ועל התנאים החברתיים של הצפייה. מהי השפעתו של מזמין העבודה על מקום התצוגה? מי מורשה לצפות ביצירה? האם הקהל הרחב מורשה? מהו הרכבו של הקהל הרחב?

תחילת ההיסטוריה התרבותית של המוזיאונים היא באוצרות המקדשים והכנסיות, והם הפכו זה מכבר למוסדות מרכזיים בעולם האמנות. עם התפתחות המודרניזם קמו אין-ספור מוזיאונים וחללי תצוגה ממסדיים נוספים, כגון גלריות וגני פיסול, שנתמכו על-ידי פטרונות ציבורית. במקביל, התרבו במרחב הפרטי והציבורי חללי תצוגה אלטרנטיביים, המשקפים את המאבקים החברתיים-תרבותיים. למשל: כאשר קבוצת אמנים אינה מתקבלת לחלל ממסדי, היא מפתחת אפשרויות תצוגה משל עצמה, כמו האימפרסיוניסטים בפריז בסוף המאה ה-19 ("סלון המסורבים"). ראוי לציין, כי "סלון המסורבים" שהיה חתרני עם הקמתו, התמסד גם הוא עם הזמן.

מהמודרניזם ואילך, עם היווצרותו של המרחב הציבורי הדמוקרטי, מבקר האמנות ואיש התיאוריה היו לגורם המתווך בין הפטרון, האמן, היצירה והקהל. וכך, הצטרפו שחקנים נוספים לשומרי הסף ולקובעי הטעם, כגון מנהלי מוזיאונים, בעלי אוספים ועוד. מעמדם של המבקרים ושל האוצרים בתקופה הפוסט-מודרנית הוא חסר תקדים. מעתה יש צורך בפרשנות כאמצעי שמתווך ומתאר את היצירה. הפרשנות והשיח האמנותי סביב האמנות הפכו לתחום עצמאי, לעתים חשוב יותר מן האמנות שנתפסה כיצירת מופת המגלמת את האמת האמנותית. יתר על כן, פרשנות היצירה נתפסת כלא-קבועה, תוצר של תהליך דינמי התלוי בהקשר של התצוגה (האוצר) ושל הצפייה (הצופה והמבקר).

נושאי הלימוד

יחסי גומלין בין אמן-חברה-תרבות

- יחסי אמן-חברה (התגייסות למען רעיון או למען מחאה, אמנות בשירות השלטון, ביקורת סביבתית/חברתית, אמנות אורבנית)
- יחסי אמן-מקום וזהות (אתנית, לאומית, מגדרית)
- יחסי אמן-תרבות (זיכרון קולקטיבי, הגירה, הנצחה)

מעמד האמן בחברה

- האמן כאוונגרד, האמן כגיבור תרבות
- שינויים במוסד הפטרונות: פטרונות דתית, ציבורית, שלטונית, פרטית

מעמד היצירה בחברה

- אספנות, המוזיאון, הגלריה ומרחבי תצוגה אחרים
- תנאי תצוגה ופרשנות: משמעות היצירה מתוך הקשר התצוגה
- ביקורת האמנות, קובעי הטעם ושומרי הסף של שדה האמנות

3. מסורת וחדשנות

האמנות לדורותיה הייתה ביטוי לתהליך של קידוש מוסכמות ושבירתן. לעומת אמנויות העבר, שהתהליך בהן היה הדרגתי וממושך, אימצה האמנות המודרנית בעולם המערבי עיקרון זה כיסוד מכוון. היא הציעה והמציאה לא רק דרכי הבעה חדשות, טכניקות ותחומים אמנותיים, אלא חוללה שינוי עמוק ביחס לחידוש ולמקוריות שהפכו מעתה להיות מרכיב יסוד ביצירת האמנות. האמנות המודרנית התפתחה בד בבד עם התפתחות המודרניזם בתחומים אחרים, והיא שיקפה את התפיסה שקידשה את ההווה, את החדש, את המקורי כהתגלמות האמת אשר במרכז "המצעד הגדול אל האושר, הקדמה והשחרור".⁴ שילוב חדש זה שבין שבירת מוסכמות ובין חתירה לאמת השתקף בהקמתן ובנפילתן של קבוצות אמנים, בחילופי סגנונות ובטשטוש גבולות בין תחומי אמנות שונים, ובה בעת גם בהסתגרות ובחתירה לחיזוק מעמדה האוטונומי של האמנות. מכאן ואילך שיקפו יצירות האמנות מודעות הולכת וגוברת למדיום, לשפה ולדיאלוג פנים-אמנותי. כלומר, אם בתקופת הרנסנס

⁴ על תפיסת האושר במודרניזם ראו אצל גורביץ', ד (1997), פוסטמודרניזם, תרבות וספרות בסוף המאה ה-20, תל-אביב: דביר הוצאה לאור, עמ' 32-44.

דובר על יצירת האמנות כ"חלון שמבעדו משתקפת המציאות", כעת נוסף המבט המופנה אל היצירה עצמה, אל אופייה ואל מרכיביה.

שפת האמנות הופכת לעיקרון עצמאי, כפי שכתב ב-1890 האמן מוריס דניס: "התמונה – לפני היותה סוס מלחמה, עירום נשי או תיאור עלילתי כלשהו – היא משטח מכוסה בצבעים, המאורגנים על-פי סדר מסוים".⁵ שפת האמנות הלכה והתרחבה. לתחומיה המסורתיים נוספו תחומים חדשים, ובראש ובראשונה הצילום. לחומרים המסורתיים הצטרפו חומרים חדשניים פרי ההתפתחות התעשייתית-טכנולוגית, ופרי הצמיחה של חברת הצריכה.

מבחינה כלכלית, חברתית ופוליטית המודרניזם הוא פרי ההתפתחות של הקפיטליזם ושל הדמוקרטיה הליברלית שצמחו על רקע שינויים עמוקים בעולם התעשייה והטכנולוגיה. התפתחות מואצת של ערים, ובתוכן פונקציות חברתיות חדשות כגון בתי-ספר, מוזיאונים ומוסדות ציבור, הולידו מרחב ציבורי חדש ומודרני, ואתו זמן מודרני, תזזיתי ומהיר. השינויים בזמן ובמרחב והשינויים הטכנולוגיים השפיעו עמוקות על תודעת האמנים ועל האופן שבו הגיבו על שאלת החדש מול המסורתי. "הפוסט-מודרניזם התפתח כהרהור וערעור על הערכים המודרניים מתוך התפכחות או ייאוש מתוצאותיהם",⁶ שלא הובילו בהכרח ל"מצעד האושר המובטח". השינוי המשמעותי ביותר אינו נוגע לעצם החידוש או לשימוש במסורות העבר, אלא לערך ה"אמת" ("אמת" אחת הופכת לכמה אמתות תלויות-הקשר) וליחס החשדני כלפי הטכנולוגיה במקביל לאימוצה.

עם קריסתן של האידיאולוגיות הליברליות, הלאומיות והסוציאליסטיות, אשר סיפקו הסבר מובנה וטוטלי לפשר העולם, התערערו אף הגבולות בין "אמנות גבוהה" המובנת ליודעי דבר ובין "האמנות הנמוכה" ששורשיה באמנות העממית, בחרושת התרבות ובצריכת ההמון. בעקבות כל אלה נפרצו גבולותיו של הקאנון האמנותי כקובץ מקודש של יצירות מופת. במקום מערך של ניגודים, למשל של חדשנות מול מסורת, הפוסט-מודרניזם מציע עיקרון מכונן המכיל "גם וגם"; על-ידי כך טשטוש הגבולות הופך למאפיין מרכזי – טשטוש בין תחומי האמנות השונים, בין פנים לחוץ, בין פרטי לציבורי, בין מקור להעתק. תהליכים אלה מקבלים יום יום האצה נוספת בעידן מהפכת המידע והדימויים הווירטואליים. השינוי אינו בחומרים ובנושאים בלבד, אלא בתודעה.

לעומת האמן האינדיבידואליסט, החותר לאמת אחת ולאוטונומיה של היצירה – אשר אפיינו את המודרניזם – האמנים הפוסט-מודרניסטיים פועלים מתוך תודעת הדימוי שאינו בבואה של האמת אלא תוצר תרבותי. האמנות כתוצר תרבותי מתייחסת לתוצרים תרבותיים אחרים כסוג של שרשור המבטל לא רק את החשיבות של המקור, אלא את עצם קיומו (סימולקרה). במובן זה, אין האמנות נתפסת כמשקפת מציאות או כחותרת לאמת, אלא כמשקפת בראי של עצמה, כמשחק מראות. בהקשר של זמן ומרחב, שינויים אלה נעשים בולטים הן בעשייה האמנותית והן בהצגתה ובאופני הצפייה החדשים המתפתחים.

האמנות בישראל החלה להתפתח במקביל למודרניזם, וניתן לראות בה מקרה ייחודי של קשר דיאלקטי בין מסורת לחדשנות.⁷ בישראל הושפעו האמנים באיחור מסוים מהתהליכים שעברה

⁵ דניס, מ'. "הגדרת הניאו-מסורתיות 1890", מצוטט אצל מייזלס, ז' (1981). אמנות בעידן הטכנולוגי, יחידות 7-8, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 5.

⁶ מאור, ח' (תש"ס). "פוסט-מודרניזם: מיתה יפה – מבוא ידידותי לפוסט-מודרניזם", גלריה של מאמרים, ירושלים ותל-אביב: האגף לתכניות לימודים, משרד החינוך ומעלות, עמ' 128.

⁷ ברייטברג סמל, ש' (1992). "תאומים זהים ומודל המודרניזם באמנות הישראלית", סטודיו 35 (יולי), עמ' 24-7, 54.

האמנות המודרנית הבין-לאומית שהרחיבה את השפה וערערה על מוסכמות השפה. בסופו של דבר התפתח בישראל מודל של "מודרניזם מקומי". התהליכים המאפיינים את המודרניזם והפוסט-מודרניזם התרחשו בישראל במעין מעבדה תרבותית, אינטנסיבית וחסרת מנוח, שניתן לזהות בה חדשות לבקרים תהליכים של קידוש מוסכמות ושבירתן, והרחבה מתמדת של השפה האמנותית.

נושאי הלימוד

מוסכמות ומודלים אמנותיים

- מהפכה, חידוש ומקוריות כמרכיבי יסוד במודרניזם
- ציטוט ומחזור כמרכיבים בפוסט-מודרניזם
- מהאמן האינדיבידואליסט ל"מות המחבר"
- מהאמת האחת לריבוי אמתות ("גם וגם")

שינויים בשפת האמנות

- הרחבת שפת האמנות – דרכי הבעה חדשות, חומרים חדשים, טכניקות וחידושים טכנולוגיים
- השאיפה לאוטונומיה: מפנה מהתפיסה של "האמנות כחלון למציאות" לאמנות העוסקת בעצמה – "אמנות למען אמנות"
- פריצת הגבולות בין תחומי אמנות שונים (אמנות בין-תחומית), בין היוצר ליצירה ובין האמן לקהלו
- אמנות בעידן תקשורת ההמונים: "חרושת התרבות" – שכפול, העתקה, שעתוק, יצירה דיגיטלית

חלק ב' – העמקה בתקופה או בנושא (לימודי בחירה)

התלמיד יבחר בתקופה אחת או בנושא אחד מבין ארבעת הנושאים והתקופות המוצעים ברשימה שלהלן:

1. **האמנות הקלאסית – יוון ורומא בעת העתיקה** (תקופת העמקה)

2. **אמנות ימי הביניים** (תקופת העמקה)

3. **אמנות הרנסנס** (תקופת העמקה)

4. **אמנות הבארוק** (תקופת העמקה)

1. **האמנות הקלאסית – יוון ורומא בעת העתיקה**

מבוא

"האדם הוא קנה המידה לכל הדברים" (פרוטגורוס)

תרבות יוון הקלאסית היא אחת מאבני היסוד של התרבות המערבית. היא משמשת לנו עד היום דגם מופת והשפעתה ניכרת בכל תחומי החיים וערכי הרוח המודרניים.

– ההתארגנות החברתית שצמחה בפוליס היווני הגיעה לשיאה בצמיחת הדמוקרטיה באתונה. "בני חורין הם הללו, ומדינתם מלאה חירות ודיבור גלוי-לב" (אפלטון: **המדינה**).

– הפילוסופיה האפלטונית היא ביטוי של האדם החושב אשר מחפש תשובות לשאלות קיומיות. כתיבת דברי הימים התבצעה לראשונה על-ידי הרודוטוס ובאופן מדעי על-ידי תוקידידס.

– המיתולוגיה היוונית היא סיפור עלילותיהם של האלים, שרבים מהם מתוארים כדמויות אנוש. מיתוסים אלו משמשים עד עצם היום הזה מקור השראה לכל תחומי האמנות (התאטרון, הספרות, האמנות הפלסטית והקולנוע), למדיה בת זמננו בדרך של פרסומות בטלוויזיה, כרזות בעיתונות וכתובה ובאינטרנט.

– המשחקים האולימפיים שנערכו בעיר אולימפיה אחת לארבע שנים (מאז 776 לפני הספירה) סימלו בעיקר אחווה ושלוש בין העמים.

תרבות הגוף הייתה חשובה מאוד ביוון העתיקה והייתה מודעות לפעילות ספורטיבית. במסגרת הפולחנים הדתיים התקיימו תחרויות ספורט. הגוף האנושי נחשב ליפה, מושלם, מאוזן והרמוני, ומתפיסה זו נבעה החתירה לעיצוב אידיאל של יופי בתיאור גוף האדם. הקנון (מערכת חוקים המגדירה את היופי) הדגים את התיאוריה האסתטית אשר לפיה היופי קשור להרמוניה הקלאסית הקיימת באופן טבעי בגוף העירום באמצעות מערכת של פרופורציות היוצרות שיווי משקל. השפעת התרבות היוונית הקלאסית ניכרת בעיקר בתקופת הרנסנס ובתקופת הניאו-קלאסית.

כמו בפיסול, האדריכלות מתפתחת ממבנים מאסיביים בתקופה הארכאית למבנים שמגלמים את תפיסת ההרמוניה והפרופורציה שבין חלקי המבנה. תשתית המבנה הוגדרה על-ידי שלושה טיפוסים עמודים – דורי, יווני וקורינתי, שמאפייניהם היו בעלי חוקיות של פרופורציה ושילוב של שאר חלקי המבנה לשלמות. הציור ביוון העתיקה היה חשוב לא פחות מהפיסול, אך מאחר שהציורים לא השתמרו לאורך ימים המידע על מדיום זה התקבל מציורים שצוירו על כדים. תיאור גוף האדם על

הכדים – מסגנון גיאומטרי לסגנון "הדמויות השחורות" ולסגנון "הדמויות האדומות" – התאפיין במעבר מעיטורים סטאטיים לעיצוב בפרופורציות נכונות, תנועה, שימת לב לפרטים ועיצוב עומק. "אנו אוהבים יופי שיש עמו פשטות" (פריקלס, "מתוך נאום ההספד": מצוטט אצל תוקידידס בספרו מלחמות הפלופונסוס). במילים אלו מסכם פריקלס את התפיסה האסתטית והאמנותית בתקופתו. יופי ופשטות אכן הנחו את האמנים ביצירת הרמוניה, סדר וצניעות בעבודתם. בתקופה מאוחרת יותר התחלפו האיפוק, העידון והשלווה הסטואית בדרמתיות, אקספרסיוניזם וריאליזם. יש הטוענים שכאשר כבשה רומא את יוון, יוון כבשה את רומא בתרבותה. הרומאים השכילו לטפח ולפתח את המורשת הקלאסית ולהתאימה לצורכיהם. במאה ה-3 לפני הספירה כבשו הרומאים את ערי אטרוריה (מחוז טוסקנה) ושם גילו את המלט. חומר זה תרם תרומה מכרעת להתפתחות האדריכלית של האימפריה הרומית. באמצעות המלט יכלו הרומאים לתכנן ולבנות ערים שלמות בכל מקום שאליו הם הגיעו. היום אנו יכולים להתרשם משרידיה של תרבות מפוארת זאת במקומות רבים בארץ, כגון בית שאן, קיסריה ואשקלון. הרומאים יצרו סגנון אדריכלי שבא לידי ביטוי במבני ציבור כגון מקדשים, תאטראות ומבני שלטון. בהמצאת הקשת והכיפה ובהקפדה על סימטריה ומקצבים חוזרים (כמו באקוודוקט) הם גיבשו את עיקרי האדריכלות המערבית. הרומאים אכן היו "בנאי העולם". הם העריצו את הפיסול היווני והעתיקו פסלים רבים. אף-על-פי שהפיסול הרומי היה אקלקטי היה בו גם חידוש. למשל, עיצוב פרוטומות של שליטים ודמויות מהמעמד הגבוה אשר בעיצובם הושם דגש על ריאליזם. הרומאים יצרו תבליטים שתיעדו אירועים היסטוריים כמו מלחמות, ניצחונות וכן תמונות מחיי השליטים ודיוקנאות שלהם שהוצבו ברחבי העיר. האמנות הרומית היא בעיקרה אמנות תעמולתית שפיארה את ניצחונות המדינה, את שליטיה ואת גיבוריה. האמן היה כלי שרת בידי הפטרונים ונשאר אלמוני, לא כמו ביוון הקלאסית, שבה ידועים לנו שמות האמנים.

מושגי תרבות

אגורה, אולימפיאדה, אולימפוס, אמפיתאטרון, אקרופוליס, אתונה, דמוקרטיה, גלדיאטורים, הומרוס (האיליאדה והאודיסאה), הלניזם, הרמוניה, מיתולוגיה, מקדש, פוליס, פילוסופיה, פרופורציה, פריקלס, קלאסיקה, קיסרות, קנה מידה אנושי, רפובליקה, תאטרון

מושגי אמנות

אידיאליזציה, אנטיבלטורה, אפריז, אקוודוקט, בסיס, גמלון, דמות אדומה, דמות שחורה, הרמוניה, הנצחה ותעמולה, חתך הזהב, טריגליף, כותרת, כיפה, מטופה, מקדש, פנתיאון, פפלוס, הסדר היווני (יוני, דורי, קורינתני), קונטרה פוסטו, קורוס, קורי, קריאטידה, קשת, ריאליזם, שלווה סטואית, שער ניצחון, קולוסאום

נושאים לדיון

- תפיסת דמות האדם בפיסול ובציור היווני (בתקופה הארכאית, הקלאסית וההלניסטית) ובתקופה הרומית
- קנה המידה, הרמוניה וסימטריה באדריכלות יוון ורומא
- אמנות תעמולתית ופונקציונלית ברומא
- המורשת הקלאסית כמקור השראה לאמנות ולאדריכלות המערבית

2. אמנות ימי הביניים – הנצרות הקדומה, ביזנץ, רומנסק, גותיקה

מבוא

ימי הביניים, שתחילתם במאה ה-4 עם התפוררותה ושקיעתה של האימפריה הרומית וקבלת הנצרות כדת רשמית, נתפסים על-ידי המחקר המודרני כ"תקופה שבה נולדה אירופה והתגבשו העמים האירופיים ושפותיהם ובה צמחו ערכים חברתיים ותרבותיים" שהשפעתם נודעת עד ימינו.⁸ מהרנסנס עד המאה ה-19 כונתה האמנות של תקופת ימי הביניים "אמנות ברברית וחשוכה", מפני שהפנתה עורף לעולם הקלאסי והתרחקה מהטבע כמקור השראה. הזרם הרומנטי במאה ה-19 תרם לשינוי תפיסה זו, שכן גם הוא פנה לרגש ולעולמות רוחניים. אלו מצאו ביטוי בשפה סמלית-דימוית ובתפיסות אסתטיות שבאו לידי ביטוי בהגזמה, בעיוות, במוזרות ואף בכיעור. בתקופה שבה רוב האוכלוסייה לא ידעה קרוא וכתוב ודימויים ספרותיים היו זרים לה, שימשו יצירות האמנות שהוצגו על קירות הכנסייה כטקסט חזותי המייצג את סיפורי התנ"ך והברית החדשה. באמצעות האמנות ביקשה הכנסייה להעביר לקהל המאמינים הנוצרים את עיקרי האמונה ולעורר בהם הזדהות דתית. כנסיות וקתדרלות, מנזרים וטירות נבנו בתקופת ימי הביניים, וסביבן צמחו עריה של אירופה. מבנה הכנסייה בימי הביניים שואב ממסורת הבנייה הרומית ובעיקר מהבזיליקה הרומית. כמה שינויים חשובים הוכנסו בבזיליקה וביניהם הפיכתה ממבנה רחב, שהכניסה אליו היא מחלקו הרחב, למבנה אורך, שהכניסה אליו היא מחלקו הצר. במהלך ההיסטוריה התפתחה מאוד אדריכלות הכנסיות כמבני דת וכמבני ציבור. בכל תקופה ובכל אזור התאפיינו הכנסיות באלמנטים שונים המצביעים על רוח הזמן, על תפיסה דתית ועל אופייה של החברה. הכנסייה הרומנסקית מתאפיינת בסגנון בנייה כבד ומוצק. סגנון זה מתבטא בקירות עבים, קשתות עגולות, עמודים מוצקים, קמרונות עגולים, מגדלים גבוהים וארקאדות מעוטרות. לכל מבנה בבנייה הרומנסקית הייתה צורה מוגדרת בעלת תכנית סדירה וסימטרית, שהקנתה לו מראה כללי של פשטות, וזאת לעומת המורכבות של המבנים הגותיים שבאו לאחר מכן. הקתדרלות הגותיות מייצגות את אחד משיאי התקופה ומגלמות את כוחן העולה של הערים. יצירות אדריכליות נשגבות אלו מומשו בחומר ובגדלים שלא נודעו קודם לכן. מערכות מורכבות של תכניות

⁸ כנען קדר, נ' (1995), *האמנות הנוצרית בימי הביניים, מושגי יסוד, תל-אביב*: אוניברסיטה משודרת, משרד הביטחון, עמ' 11.

קרקע, קימורים ותומכות, קשתות מחודדות, שערים, ויטראזיים מרהיבים ופסלי עמודים יצרו סגנון שהתפשט על פני אירופה.⁹

הפיסול המונומנטלי הוא אחד ממאפייניה של אמנות ימי הביניים. הפיסול הוא חלק בלתי נפרד מהמבנה, וניתן לראות בקתדרלות "בניינים מספרים": הפסלים, התבליטים, גילופי האבן והעץ, ציורי הקיר והוויטראזיים היו מופע איקונוגרפי מרהיב שהתבסס על התנ"ך ועל הברית החדשה. האדריכלות בימי הביניים הייתה אמנות רשמית וקולקטיבית ששירתה צרכים תפקודיים לצד מימוש בחומר של רעיונות מופשטים כגון ייצוגי החטא הקדמון, ההתגלות האלוהית, ישועה והקרבה. הנזירים עסקו בעיטור כתבי היד, בפיסול ובציור, בצורפות, באריגת משי ושטיחים, ביציקת פעמונים ובכריכת ספרים. לא היה הבדל בין אמנות לאומנות.

מעמדו החברתי של האמן בימי הביניים היה חסר יוקרה. האמן חי חיי נדודים, עבר בין חבורת בונים אחת לשנייה ונחשב למבצען של מלאכות. היצירות היו מוכרות על-פי מיקומן או על-פי שם השליט שהזמין. השליטים הוצגו כמולכים בחסד אלוהי וכפטרונים האדריכלות והאמנות. במחזורי הציורים הדתיים, הפסיפס והפיסול המונומנטלי, הוצגו דמויותיהם של קיסרים וקיסריות, מלכים ומלכות, אנשי חצר, נסיכים ואבירים. הצגתם עוצבה בצורה סימנית (אמבלמטית) המוגדרת על-ידי סמלים קבועים.

בישראל אפשר למצוא שרידים של אמנות ימי הביניים בעיקר במבנים ששרדו מתקופת מסעי הצלב.¹⁰ שרידים אלה וייצוגם בציור ובצילום הנוף המקומי הישראלי הם חיבור בין-תקופתי נוסף העשוי להאיר את יחסי המקום לאור עברו.

מושגי תרבות

אבירות, אוונגליסט, אפוקליפסה, איקונוקלזם, גילדות, האנשה (פרסוניפיקציה), השילוש הקדוש, אפוקליפסה, טרנספיגורציה, נזירות, פאודליזם, פרפיגורציה, רליקוויים, שנת האלף

מושגי אמנות

אורנמט, אטריבוט, איקונוגרפיה, איקונין, בזיליקה, בפטיסטריום, גותיקה, *horror vacui* (אימת הריק), ויטראז', חיתוך עץ, טריפטיכון, מאזולאום, מרטריום, פסיפס, קלויסטר, קטקומבה, קפלה, קתדרלה, קריפטה, רומנסק, ציור מזבח, כתבי יד (מנוסקריפט), קליגרפיה

נושאים לדיון

- האמנות בשירות הדת
- האדריכלות כביטוי דתי וחברתי
- האמנות כייצוג סמלי, סכמתי ומושגי
- האמנות כמקור השראה רוחני וצורני
- כתב ודימוי

⁹ כנען קדר, נ' (1995). **האמנות הגותית – מקתדרלה לעיר**, תל-אביב: אוניברסיטה משודרת, משרד הביטחון, עמ' 9.

¹⁰ אמנות האסלאם והאמנות היהודית אשר התפתחו בתקופה זו הן נושא לימודי נפרד. אך ראוי לציין את ההקשר ההיסטורי-תרבותי לאמנות בתקופת ימי הביניים כאמנויות שתפיסת דת ופולחן בבסיסן.

מבוא

הרנסנס (רנסנס = לידה מחדש) הייתה תקופה של התעוררות תרבותית של אנשי רוח ואינטלקטואלים באירופה, שביקשו לחדש את התרבות העתיקה של יוון ורומא ולחזור אל האידיאלים והרעיונות הקלאסיים שנעלמו מאירופה לאלף שנה בקירוב. ראשיתו של הרנסנס הוא במאה ה-14 באיטליה, ומשם הוא התפשט לשאר ארצות אירופה. התנועה נמשכה עד המאה ה-16. הרצון להחיות את התרבות הקלאסית התבטא בכל התחומים: במשטר, בפילוסופיה, במדע ובאמנות. במהלך המאה ה-15 השתנו פני העולם. גילוי אמריקה, המצאת הדפוס, התפתחות הערים והמסחר הם רק חלק מהתמורות שחלו במהלך המאה הזאת ואשר נתנו את אותותיהן בעולם האמנות. בתקופת הרנסנס עסקו המלומדים בחיפוש אחר כתבים של סופרים, משוררים, מדענים ופילוסופים מהעת העתיקה ובמחקר ובלימוד של טקסטים אלו. המלומדים שחקרו את הכתבים היווניים והרומיים לימדו רטוריקה, דקדוק, היסטוריה, ספרות ופילוסופיה – מקצועות שכונו "לימודים הומניסטיים" – והמורה עצמו כונה "הומניסט". בהוראת המקצועות ההומניסטיים באה לידי ביטוי תפיסה חינוכית חדשה שהעמידה לה למטרה לעצב את דמות האדם. הערכה מחודשת של מקומו של האדם בעולם הרנסנס העמידה אותו כנושא מרכזי להתעניינות ולמחקר. אם בימי הביניים ההתמקדות הייתה באל, בעל-חושי ובסמלי, ובחיים שלאחר המוות, ברנסנס הועבר המוקד אל האדם ואל החושי. האדם הפך להיות המרכז כפי שעולה מהמונח "הומניזם".

בהשפעת ההומניזם, חקר התרבות הקלאסית והפילוסופיה הנאו-פלטונית (אשר יצרה סינתזה בין התאולוגיה הנוצרית ובין הפילוסופיה האפלטונית), הציבו האמנים את האדם במרכז יצירתם ונתנו ביטוי פלסטי לפילוסופיה זו בניסיונם לתאר את היופי האידיאלי. המודעות העצמית של האדם כפרט בחברה, בעל רגשות וחוויות אישיות, הולכת ומתחזקת בתקופה זו. אנשים כותבים ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות ומזמינים אמנים שיציירו או יפסלו את דמויותיהם. הפרט הוצג כאידיאל של אדם מושלם במעלות, "איש האשכולות", "אדם אוניברסלי".

האמן בתקופת הרנסנס, המכונה "איש אשכולות", התעניין בתחומים רבים והפך למדען הבודק וחוקר (לדוגמה: ליאון בטיסטה אלברטי, לאונרדו דה וינצ'י). בעקבות הגישה המחקרית והמצאת הפרספקטיבה המדעית, הצליחו אמני הרנסנס ליצור על משטח התמונה אשליה של מציאות תלת-ממדית הן בבניית החלל והן בתיאור הדמויות. בתיאור דמות האדם קיימת חתירה מתמדת ל"תיאור הנכון" באמצעות חידוד ההתבוננות בטבע וניכר הרצון לחקות אותו במדויק על סמך ניסויים מדעיים באנטומיה ובמדעי הטבע האחרים.

אמני הרנסנס זכו למעמד, להכרה מקצועית ולהערכה רבה. הפטרונים העשירים ביקשו להנציח את עצמם במפעלי בנייה גדולים. בין האמנים לפטרונים נוצר קשר מיוחד שתרם למעמדו של האמן ולהנצחת דמותו של הפטרון – הן בדיוקנאות והן בסצנות דתיות. האמנים היו מוכרים בשמותיהם וחלקם אף חתמו על יצירותיהם.

יצירות האמנות מתקופת הרנסנס הפכו לדגם ומופת לדורות הבאים. פרשנות מחודשת וציטוטים מיצירות מתקופת הרנסנס באים לידי ביטוי באמנות המודרנית, באמנות הפוסט-מודרנית ובאמנות בת זמננו.

מושגי תרבות

אלגוריה, אקדמיה, הומניזם, נאו-פלטוניזם, רנסנס

מושגי אמנות

העיר האידיאלית, ויטרוביוס, חתך הזהב, יציקת ברונזה, מודולוס, פיאצה, פאלאצו, פרספקטיבה, פרסקו, ספומטו, טמפרה, ציור מזבח, ציור שמן, צורות אידיאליות (ריבוע, עיגול), התיאור הנכון, תחריט

נושאים לדיון

הרנסנס בין תחיית העת העתיקה לזמן החדש

- הזיקה לעבר
- דימויים וסמלים דתיים ומיתולוגיים באמנות הרנסנס
- נאו-פלטוניזם והומניזם
- גילויים וחדושים וביטויים בציור, בפיסול ובאדריכלות

השאיפה לתיאור הנכון

- אנטומיה, פרספקטיבה, פרופורציה, הבעה
- היופי האידיאלי
- השאיפה לתיאור הנכון בארצות השפלה

מאומן לאמן

- האמן הגאון ואיש האשכולות
- אינדיבידואליזם ומודעות עצמית של האמן
- האמן והפטרון (פטרונות דתית, עירונית ופרטית)

4. אמנות הבארוק

מבוא

התקופה שתחילתה בסוף המאה ה-16 אשר נמשכה עד עשוריה הראשונים של המאה ה-18 זכתה לכינוי תקופת הבארוק. השפעתה התפשטה מאירופה עד אמריקה. מבחינה סגנונית התאפיינה התקופה בפריחה של אסכולות מקומיות רבות בעלות ייחוד. למרות השפע והשוני, כולן מהוות יחד את אמנות הבארוק.

מקורו של המונח "בארוק" הוא כנראה במילה הפורטוגלית Baroco, שמשמעותה "פנינה בעלת צורה חריגה". מילה זו שימשה את מבקרי האמנות של תחילת המאה ה-18 כדי לתאר דבר לא מושלם, וזאת, כיוון שהאמנות של תקופת הבארוק נחשבה לאנטי-קלאסית בהשוואה לרנסנס. בניגוד לרנסנס שהתאפיין בסימטריה, במקצב, באיזון וברוגע, פנה סגנון הבארוק אל הרגש ואל הדמיון וניסה לשבות את עין המתבונן באמצעות מורכבות, ניגודי תנועה ודרמתיות.

הופעת סגנון הבארוק קשורה לתמורות דתיות, חברתיות ופוליטיות של התקופה, שלא כולן התקיימו בעת אחת ובמקום אחד, מה שמסביר בין היתר את הריבוי של סגנונות הבארוק באירופה.

א. הקונטרה-רפורמציה: בשנת 1517 קמה בגרמניה תנועת רפורמציה בראשותו של מרטין לותר, שטענה כנגד התפיסה של הכנסייה הקתולית. על-פי תפיסה זו אין גאולה מחוץ לכנסייה, ולשם גאולה נשמטו, המאמין תלוי באופן מוחלט במוסדות הכנסייה, בכמריה ובטקסיה. פעילי הרפורמציה טענו שהכנסייה הקתולית אינה מחזיקה בידיה את מפתחות השמים וקראו למהפכה דתית. כתגובת נגד, ובעקבות נטישתם של מאמינים רבים את הכנסייה הקתולית, קמה תנועת הקונטרה-רפורמציה, שהעמידה לה למטרה להחזיר את המאמינים לכנסייה הקתולית באמצעות פנייה לרגשותיהם. אווירה של אור אלוהי ושימוש רב בזהב, בשיש ובחומרים יקרים אחרים, אשר שולבו באדריכלות וביצירות אמנות בכנסייה, עוררו אצל האדם הפשוט תדהמה מהגודל, מהפאר ומהכוח הרב של הכנסייה הקתולית.

ב. תמורות חברתיות, פוליטיות וכלכליות: הבארוק הצרפתי התפתח בחסות המלך וזוהה עם האבסולוטיזם. הבארוק האיטלקי התפתח בחסות האפיפיור אשר רצה להפוך את רומא לעיר המפוארת והחשובה בעולם, כדי למשוך את ההמון בחזרה אל הדת הקתולית. לצד התחזקות מעמדם של הכנסייה והמלכים כפטרונים האמנים והאמנויות, חלה בתקופת הבארוק התחזקות כלכלית של מעמד הביניים באירופה ובייחוד בארצות השפלה. שינוי זה יצר שכבה חברתית אשר תמכה באמנים ועודדה יצירה פרטית. במאה ה-17 הצליחה הולנד, לאחר מלחמה קשה, להשתחרר מהשלטון הספרדי ולהקים רפובליקה. בהיעדר חצר מלוכה הפכו הסוחרים לפטרונים של האמנות והכתיבו עולם דימויים חדש.

סגנון הבארוק שהתפתח סביב האפיפיור ובתי המלוכה, וכן זה שהתבסס על מעמד הביניים, מתאפיין בערכים אמנותיים משותפים: דרמטיות ותאטרליות המושגות באמצעים של תנועה מרובה, ניגודי אור וצל ותפיסת מרחב אילוזיוניסטית. הפיסול והאדריכלות המונומנטלית נעשו בחומרים יקרים ומפתים (שיש, זהב, שנהב, מראות, אבנים יקרות), והם כבשו את הכנסיות, את הכיכרות, את המזרקות ואת הארמונות של אירופה. בניסיונם למשוך את לבם של המאמינים פנו האמנים אל החושים ואל הדמיון. הם חיפשו את המורכב מניגודים חריפים ומפתיעים ויצרו את חווית הנשגב. ציורי התקרות הוסיפו לאשליית האין-סוף תוך שימוש בנקודות מבט נועזות. לעומת זאת, בציור הקנבס, הן הדתי והן זה שעסק בחיי היום-יום הבורגני (ציורי הזינר), פנו האמנים למבע ריאליסטי יותר, אם כי היה זה ריאליזם תאטרלי, שהתבטא בין היתר בשימוש בקיארוסקורו.

הבארוק נתפס כאמור כסגנון אמנותי המנוגד לסגנון הרנסנס ועל כן כאנטי-קלאסי. לתפיסה זו תרמה רבות כתיבתו של חוקר תולדות האמנות היינריך ולפלין. ולפלין קבע שיטה של מחקר אמנות השוואתי בין יצירות אמנות מתקופות שונות על-ידי יצירת צמדי ניגודים של "אופני הראייה": קווי – ציורי, שטוח – עמוק, תחום – פתוח, ריבוי – אחדות, בהירות מוחלטת – בהירות יחסית, ולבסוף, קלאסי – בארוקי.¹¹ על כן, בדינמיקה של תמורות ומרידות במוסכמות אמנותיות שימש הבארוק כמקור השראה לזרם הרומנטי ולמבעים אקספרסיביים ותיאטרליים.

¹¹ ולפלין, ה' (2003). מושגי יסוד בתולדות האמנות, ירושלים: מוסד ביאליק.

מושגי תרבות

אופרה, אינקוויזיציה, אסטרונומיה, מסדר הישועים, תאטרליות

מושגי אמנות

אילוזיוניזם, ואניטאס, ממנטו-מורי ("זכור את יום מותך"), צייר חצר, קיארוסקורו, תעתועי עין, ריאליזם

נושאים לדיון

- דימויים דתיים בהשפעת הרפורמציה והקונטרה-רפורמציה
- הדרמתיות והדינמיות בציור, בפיסול ובאדריכלות
- ציורי ז'נר, נוף וטבע דומם
- ציורי דיוקן (יחיד וקבוצתי)
- ריאליזם והצגת דמויות ממעמד נמוך
- הפטרונות כגורם משפיע על עולם הדימויים ועל הסגנון